

nisms of conflicts settlement, neglect legal justification of concept of "conflict" in their works. It was summarized, that legal justification of concept of conflict and definition of the scope of causes of conflicts is necessary for the purpose of creation of new successful legislative framework, which will be suitable to effective prevention and resolution of conflicts emerged between subjects of labor relations.

As a result of investigation it was defined the main causes of origination of conflicts in labor law and made a straight distinguishment between terms "conflict" and "dispute" in labor law. New scientific determination of conflict in labor law was proposed within the article and main features attributed to the conflicts in labor law, with specific examples was also defined.

Key words: labor law, conflict, social conflict, labor conflict.

УДК 340.111.5

О. М. КУЖЕЛЄВ,
аспірант

ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ НАДАННЯ ПРАВОВИХ ПОСЛУГ (ВІД ПОЯВИ ПЕРШИХ ДЕРЖАВ ДО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ)

У статті досліджено становлення інституту надання правових послуг, що пройшов складний еволюційний шлях розвитку. Аналізуються особливості надання правових послуг у країнах Південно-Східної Африки, Стародавньому Китаї, Греції, Римі та середньовічній Франції. Встановлено, що саме в Стародавньому Римі з'явилися такі форми надання правових послуг, як: консультування, тлумачення, захист інтересів у суді та представництво.

Ключові слова: правові послуги, генеза, патронат, повірені, адвокати.

Кужелев О. Н. Генезис института предоставления правовых услуг (от появления первых государств до средневековья)

В статье исследовано становление и генезис института предоставления правовых услуг, прошедший сложный эволюционный путь развития. Анализируются особенности предоставления правовых услуг в странах Юго-Восточной Африки, Древнем Китае, Греции, Риме и средневековой Франции. Установлено, что именно в Древнем Риме появились такие формы предоставления правовых услуг, как: консультирование, толкование, защита интересов в суде и представительство.

Ключевые слова: правовые услуги, генезис, патронат, поверенные, адвокаты.

Kuzheliev O. M. The genesis of the institution of providing legal services (from the appearance of the first states to the Middle Ages)

The article studies the formation and genesis of the institution of providing legal services, which has undergone a complex evolutionary path of development. Features of the provision of legal services in the countries of South-East Africa, Ancient China, Greece, Rome and medieval France are analyzed. It is established that it was in ancient Rome that such forms of legal services appeared as: counseling, interpretation, protection of interests in court and representation.

Key words: legal services, genesis, patronage, confidants, advocates.

Проблема захисту прав людини була актуальною в усі часи, а відтак надання правових послуг завжди було актуальним. У процесі розвитку людської

цивілізації, створення перших держав, появи писаного права, збільшення кількості порушень прав людини, створення перших судових установ, потреба у правових послугах постійно зростала. Поступово урізноманітнилися види правових послуг та удосконалювався процес їх надання, набуваючи професійних рис.

Питання дослідження генези правових послуг заслуговує особливої уваги. Звернення до історичних передумов даної проблематики дасть змогу вирішити завдання теоретико-методологічного характеру, а саме: встановити фактори, які вплинули на виникнення та еволюцію інституту правових послуг; з'ясувати, які основні етапи пройшов цей інститут, як змінювався; розкрити особливості надання правових послуг і їх види на конкретних етапах історичного розвитку суспільства та в окремих державах.

Вивченням генези правових послуг у різні часи займалися А. Багіров, В. Богославець, Є. Васьковський, Ч. Дзотов, О. Іванова, А. Коршенко, А. Пестржецький, О. Яткевич та ін.

Метою нашого дослідження є становлення інституту правових послуг, що пройшов складний еволюційний шлях розвитку.

Історію становлення інституту правових послуг можна розділити на два етапи: неофіційний і офіційний. «Офіційний» етап становлення інституту правових послуг пов'язує з формуванням конституційного ладу, правової держави, появою нормативно-правових актів та перших конституцій. «Неофіційний» етап становлення інституту правових послуг розпочався з появою первісного ладу. Як зазначав Є. Васьковський, правозаступництво з'являється на ранніх, найпростіших етапах правового розвитку людства, коли основним регулятором відносин між людьми був звичай. Першими правозаступниками були особи, пов'язані з позивачем родинними (Китай), дружніми або сусідськими відносинами (країни Південно-Східної Африки) і мали чудові ораторські здібності. Правозаступництво як професія виникає у мусульманських країнах, де були особи, які спеціально займались вивченням Корану і захищали громадян. Зокрема, діяльність муфтіїв у Туреччині полягала в обов'язку надавати відповіді на питання, що ставились особам, між якими виникав правовий спір. Відповіді муфтіїв мали силу закону, за умови, що вони містили: печатку муфтія; його адресу; дослівний арабський текст, що стосується конкретного випадку; посилання на канонічний текст, відповідно до якого об'рунтовувалася дана відповідь¹.

Досконалішим процес надання правових послуг був у Стародавній Греції та Римі. Зокрема, на початку VI ст. до н. е. законами Солона було встановлено принцип особистого захисту в суді. Через сто років у процесі Мільтіада було допущено захист підсудного рідними. Оскільки Мільтіад, що був звинувачений у державній зраді, внаслідок отриманих тяжких поранень на війні, не міг говорити, то його захист здійснював брат Стесагор. Пізніше привілей захисту обвинувачених був поширений і на сторонніх осіб. Вже у V–IV ст. до н. е. в Афінах визнавалося право обвинуваченого мати захисника, у зв'язку з цим виникла необхідність у тих особах, які добре знали звичаї та закони і могли надавати правові послуги. Першими суб'єктами надання правових послуг у Греції були лотографи та диктографи, обов'язки яких включали збір матеріалу для попередньої перевірки справи і написання промов для клієнта². Проте у написаних раніше промовах лотографи не могли передбачити, які ж докази будуть

наведені безпосередньо у суді. Стало очевидним, що вони не могли замінити усних промов.

Крім того, необхідність захисту підсудного у кримінальних справах привела до появи такого інституту, що нагадував сучасну прокуратуру. Приватному обвинувачу було надано право обрати собі одного або навіть кількох помічників з-поміж видатних ораторів, а в найбільш резонансних справах, народ або вищі урядові установи, за відсутності приватних скажників, призначали офіційних обвинувачів, яких називали «синегори». Ними були найкращі оратори Греції, починаючи з Перикла, який був призначений народом для обвинувачення Кимона і закінчуючи Демосфеном. Отож несправедливо було залишати підсудних без захисту, коли сторону обвинувачення представляли такі оратори. З часом професія логографа стала зневажатися у давньогрецькому суспільстві, оскільки вони могли писати промови одночасно для обох сторін. Усе це привело до того, що у давньогрецькому суспільстві стали дозволяти усний захист обвинуваченого. Проте після завоювання Греції римлянами, завойовники почали нівелювати грецькі закони та поступово їх замінили на римські³.

Саме у римському праві сформувався інститут патронату. Першими юристами в Римі були патрони, які виконували функції юрисконсультів і адвокатів. На цьому етапі вже слід вести мову про правовий інститут, оскільки відносини клієнта і патрона (захисника) вже не обмежувалися родинними відносинами, а передбачали саме надання послуг за відповідну плату, часто навіть високу. Патрони не тільки захищали своїх клієнтів в суді, а й роз'яснювали їм закони, давали юридичні поради, контролювали процес укладення угод. Але коли патронат остаточно розпався, і вивчати право могли усі бажаючі, розвиток юридичної професії пішов двома різними шляхами. Одні юристи, які не володіли красномовством, надавали правові послуги консультативного характеру. Інші, навпаки, надавали виключно представницькі послуги, захищаючи інтереси клієнтів у судах. Перших стали називати юрисконсультами або правознавцями. Їх діяльність передбачала надання юридичних порад (*respondere*) та укладення угод, заповітів, написання позовів (*cavere*). Консультації юрисконсульту надавав, сидючи на порозі власного будинку або гуляючи по форуму, де згодом уряд збудував спеціальне приміщення для цього. Вони допомагали своїми порадами усім, хто до них звертався. За необхідності, вони могли піти зі своїми клієнтами до суду і допомогти адвокату, надавши інформацію, необхідну для розгляду справи, часто невідому оратору. До юрисконсультів нерідко зверталися й самі судді. Юрисконсультами були патриції, їх діяльність винагороджувалася добровільними приношеннями (*honorarium*), високо оцінювалася і шанувалася. Після видання Законів XII таблиць юрисконсульты стали не просто радниками, вони почали тлумачити право. Ці тлумачення оформлялися у формі листів (*scribentem*), що вважалися не лише практичним тлумаченням положень і постанов, а й були своєрідною формою правового просвітництва у давньоримському суспільстві. Головною діяльністю юрисконсультів-інтерпретаторів було поширювальне тлумачення законів і в період республіки вони набули статусу творців права. Імператор Август офіційно визнав за ними таку роль і постановив, що думки тих юристів, які отримують від нього право висловлювати їх (*ius respondendi*), матимуть для судів силу закону. У разі розбіжності думок двох авторитетних юристів суд міг на свій розсуд обрати одну із них⁴.

На відміну від юрисконсультів, патрони (*patroni causarum*) займалися судовим захистом і виступали в судах (*agere*). Термін же «адвокат» (*advocatus*) лише за часів імперії став ототожнюватись із терміном «патрон». Як зазначав Є. Васьковський, патрони займались виключно вивченням ораторського мистецтва і на юриспруденції не розумілися, тому змушені були звертатися за порадами до юрисконсультів. Стосовно адвокатів (*advocati*), то ними у період республіки в Римі називали родичів і друзів сторін, які давали їм поради і висловлювали співчуття. З часом адвокатами стали називати не лише родичів, а й осіб, які допомагали вести процес, збирали документи, покривали витрати, визначали способи захисту і повідомляли їх патрону. Іноді навіть так називали свідків⁵.

У період імперії було удосконалено інститут представництва. Представник за давньоримськими законами був учасником судового процесу. До них відносили когніторів (*cognitores*) та прокураторів (*procuratores*). Когнітор повністю замінював особу, яку представляв, і призначався особисто однією зі сторін. Прокуратор міг представляти інтереси як за дорученням, так і без нього. Поступово значення і роль когніторів та прокураторів зростала, що передбачало отримання мандата представника і підтверджувалося його реєстрацією. А. Л. Пестржецький наголошував, що в римському праві існувала відмінність між адвокатами і патронами, з одного боку, і когніторами і прокураторами – з другого. Перші не вважалися представниками сторін, а лише допомагали порадами і захищали інтереси, а другі – вважалися законними представниками, оскільки могли замінити одну із сторін за їх відсутності, з огляду на те, що відповідно до норм римського права вимога особистої явки в суд суворо дотримувалась⁶.

У контексті даного дослідження необхідно наголосити, що у видатних писемних пам'ятках римського права – Законах XII таблиць (сер. V ст. до н. е.), Інституціях Гая (1–3 ст. н. е.), Дигестах Юстиніана (530–533 рр. н. е.) закріплювались особливості надання правових послуг окремим верствам тогочасного римського суспільства.

Після видання Законів XII таблиць професія адвоката стала популярною і доступною. Не було жодних вимог стосовно освіти чи практики, достатньо було володіти талантом красномовства. Молоді люди, які хотіли присвятити себе адвокатурі, слухали курси риторики у викладачів-ораторів, були присутніми на консультаціях відомих правознавців, відвідували судові засідання. Але ні порядок, ні строки, ні навіть обов'язковість цих занять не встановлювались на офіційному рівні. Разом з патриціями в адвокатурі з'явилося багато бідних і незнатних осіб. Проте аристократична тенденція панувала в адвокатурі весь час. У більшості випадків наданням правозахисних послуг у судах займалися патриції, які були освіченими і забезпеченими. На початку правові послуги не оплачувалися, а клієнт міг віддячити т. зв. добровільним піднесенням. У період республіки адвокат отримав право вимоги гонорару від клієнта і повинен був вимагати його в суді, але сплачена сума не повинна була перевищувати 100 золотих. Суд і сам міг присудити йому винагороду, виходячи із важливості справи, кваліфікації адвоката та рівня судової інстанції. Таким чином, у період республіки законодавство визнало необхідність оплати правових послуг адвоката. За часів імперії були відомі випадки вимагання адвокатами надто вели-

ких гонорарів. Їх жадібність не знала меж. Відомий випадок, коли за правління імператора Клавдія адвокат Суїлій, отримавши від свого клієнта, знатного громадянина 400 тисяч сестерціїв, зрадив його. У 326 р. імператор Костянтин наказав виключити зі списку кожного адвоката, який вимагатиме або прохатиме під виглядом гонорару надмірні суми або частину спірного майна. Пізніше імператор Валентиніан узагалі заборонив адвокатам укладати угоди з клієнтами до початку розгляду справи, а приймати лише ту суму, яку з доброї волі дає клієнт⁷. В. М. Богословець зазначає, що в історії були періоди повної або часткової заборони договорів про надання правових послуг, проте такі періоди були, як правило, нетривалими, а заборона договірної конструкції шкодила ефективному захисту прав людини⁸.

Поряд з тим відомі випадки надання правових послуг безоплатно. Так, у Дигестах Юстиніана, у Книзі Першій (Титул XVI) зазначено, що проконсул повинен надавати адвокатів найменш захищеним верствам населення – жінкам, хворим, неповнолітнім і тим, хто про це просить. У Книзі Третій (Титул III) «Про прокураторів і захисників» зазначалося, що у разі відсутності обвинуваченого в судовому засіданні, до захисту слід допустити того, хто виступить за нього і захистить його невинуватість⁹. У період пізньої Римської республіки та Римської імперії малаозабезпеченим громадянам Риму гарантувалася безкоштовна участь адвоката за призначенням у розгляді справи. Якщо сторона не мала захисника, то претор такого захисника призначав. За відмову адвоката від «захисту за призначенням» його могли виключити з колегії. Не можна оминати увагою існуючий у Стародавньому Римі інститут *hospitium privatum*, який охороняв майнові інтереси чужинців, які приїздили до Риму. Він полягав у тому, що римський громадянин, ставши патроном чужинця, який був клієнтом, надавав останньому правові послуги, заключаючи в його інтересах угоди та захищаючи його у римському суді. При цьому патрон діяв не як представник чужинця, а як захисник його інтересів, від власного імені. Таким чином, одержати правові послуги могли не лише громадяни Риму, а й іноземці¹⁰.

Варто зазначити, що надання правових послуг у давньоримському суспільстві було пов'язане із захистом прав особи у сфері цивільного та кримінального права. Причому, як зазначає Ч. А. Дзотов, в окремі періоди сфера цивільних правовідносин мала найбільше значення для становлення даного правового інституту¹¹. Водночас, окремі учені пов'язують цей процес саме з розвитком кримінального судочинства і, як наслідок, з необхідністю забезпечення справедливого судового розгляду справи, кваліфікованих професійних дій під час судового захисту.

У період існування феодальних держав про правові послуги відомо мало. Про особливості їх надання можна зробити висновки, виходячи з аналізу правового статусу суб'єктів надання правових послуг.

Зокрема, у Франції до XII ст. роль правозахисників виконувало духовенство. Проте вже у XII ст. виступи представників духовенства в світських судах були заборонені. У 1287 р. за королівським ордонансом у судах з'явилися прокурори, які з 1344 р. ділилися на захисників і радників. Вони могли надавати правові послуги як позивачу, так і відповідачу в цивільних справах. Існували суворі критерії відбору прокурорів на посаду. Їх рекомендували старші прокурори, а екзамінували – судді. До екзаміну допускалися лише ті, про кого не

було негативної інформації. У разі успішного складення іспиту претендент на посаду прокурора складав присягу. Пізніше для кандидатів у прокурори був установлений десятирічний стаж, що включав обов'язкову практику в суді та трирічну роботу як помічник прокурора¹². У 1596 р. король Генріх IV заборонив зосереджувати прокурорам захисну і консультативну функції, що привело до появи в середньовічній Франції адвокатів. Адвокати входили до складу «парламентського корпусу» (*le corps du Parlement*). Їх обов'язком було надання юридичних порад (*consulter*), усний захист у суді (*plaider*) і складання судових паперів (*ecrire*). Загалом, як зазначав Є. Васьковський, французькі юристи поділялися на дві групи: одні вели справи у судах, інші – займалися переважно консультуванням. У Франції, крім адвокатів, існував інститут повірених, які надавали послуги з судового представництва. У ті часи суворо дотримувался принцип особистої явки в суд. Поряд з тим судове представництво допускалось щодо тих осіб, які не могли захищати свої інтереси самостійно. Зокрема, це діти, жінки, духовенство, парламентарі та учасники хрестових походів. Повірені отримували винагороду за послуги на підставі договору доручення. Якщо, наприклад, гонорар адвоката вважався почесним даром від клієнта, то винагорода повіреного стягувалась судом. Юрисконсульти (*jurisconsulti*, *avocats consultants*) у середньовічній Франції не лише давали усні та письмові поради, а й складали юридичні мемуари на прохання клієнта. Крім того, вони займалися тлумаченням права¹³. Їх діяльність мала надзвичайно важливе значення для розвитку французької юриспруденції.

Підсумовуючи, зазначимо, що надання правових послуг у різні історичні періоди та в різних країнах завжди було актуальним. Враховуючи необхідність захисту прав людини, зростає потреба у суб'єктах їх надання. На початку історичного розвитку та появи перших держав роль правозахисників виконували родичі або сусіди. У Стародавній Греції правові послуги надавалися шляхом написання промов для захисту прав у суді. Цим займалися логографи та диктографи. З часом виникла необхідність в отриманні консультацій у Стародавньому Римі та з'явилися перші юрисконсульти. З появою писаного права виникла необхідність у тлумаченні законів, тому провідні римські юристи почали тлумачити норми права. Також почали з'являтися перші захисники прав у судах (у Стародавньому Римі – патрони; у середньовічній Франції – прокурори, адвокати) і представники особи (у Стародавньому Римі – когнітори, прокуратори; у середньовічній Франції – повірені). Саме в Стародавньому Римі з'явилися такі форми надання правових послуг, як: консультування, тлумачення, захист інтересів у суді та представництво. Пізніше ці ж види правових послуг були поширені і в феодальній Європі, їх надання поступово удосконалювалось.

1. *Васьковський Е. В.* Организация адвокатуры: Ч. 1: Очерк всеобщей истории адвокатуры; Ч. 2: Исследование принципов организации адвокатуры. Ч. 1–2. Санкт-Петербург: Н. К. Мартынов, 1893. С. 23–24. 2. Там само. С. 24. 3. Там само. С. 37–39. 4. Там само. С. 41. 5. Там само. С. 43–46. 6. *Пестржецкий А. Л.* Об адвокатуре у римлян, во Франции и в Германии // Пестржецкий А. Л. Сочинения. Москва: Унив. тип. (Катков), 1876. С. 3–4. 7. *Васьковський Е. В.* Названа праця. С. 55–57. 8. *Богославецъ В. М.* Договори про надання правових послуг: автореф. дис...канд. юрид. наук. Київ, 2008. С. 4. 9. *Пампаники римского права.* Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Москва: Зерцало, 1997. С. 208–209. 10. *Базиров А. Р.* Генезис и развитие права на получение юри-

дической помощи // Евразийская адвокатура. 2016. № 5 (24). С. 13–14. 11. Дзотов Ч. А. Генезис права на квалифицированную юридическую помощь. Ученые записки юридического факультета. 2015. № 38(48). С. 28–37. 12. Пестржецкий А. Л. Названа праця. С. 6. 13. Васьковский Е. В. Названа праця. С. 83.

Kuzheliev O. M. The genesis of the institution of providing legal services (from the appearance of the first states to the Middle Ages)

The history of the formation of the legal service can be divided into two stages: informal and official. The "official" stage of the formation of the institution of legal services is associated with the formation of the constitutional system, the legal state, the emergence of normative legal acts and the first constitutions. The "unofficial" stage of the formation of the legal services institution began with the advent of the primitive communal system.

Propaganda appears at the early, simplest stages of the legal development of mankind, when custom was the main regulator of relations between people. At the beginning of the historical development and the emergence of the first states, the role of human rights defenders was performed by relatives or neighbours.

In Ancient Greece, legal services were provided by writing sentences to protect rights in court. This involved litographers and dicographers.

Provision of legal services in the ancient Roman society was related to the protection of the rights of individuals in the field of civil and criminal law. In ancient Rome, the first legal advisers appeared. Their activities included the provision of legal advice (respondere) and the conclusion of treaties, wills, and lawsuits (cavere). The legal advisers were patricians, their work was rewarded with voluntary gifts (honorarium), highly valued and honored. With the advent of written law, there was a need for the interpretation of laws, so the leading Roman lawyers began to interpret the rules of law. Also, the first defenders of rights in the courts began to appear (in Ancient Rome – cartridges, in medieval France – prosecutors, lawyers) and representatives of the person (in ancient Rome – cognizators, procurators, in medieval France – confidants).

It was in ancient Rome that the following types of legal services appeared: counseling, interpretation of laws, protection of interests in court and representation. Later the same kinds of legal services were also distributed in feudal Europe, their provision was gradually improved.

Key words: legal services, genesis, patronage, confidants, advocates.

УДК 340.1

А. А. МЕЛЬНИК,
аспірантка

ЯКІСТЬ ЗАКОНУ: АНАЛІЗ ДОКТРИНАЛЬНИХ ПІДХОДІВ

У статті аналізуються існуючі підходи до визначення якості закону як юридичної категорії. Запропоновано авторське її бачення як складного поняття, що має соціальний та юридичний вияв.

Особлива увага приділена аналізу властивостей та факторів дії закону як вияву його якості. Ознаки, що утворюють якість закону, диференційовано на ті, що характеризують закон як форму права, що властиві нормам права як вияву змісту закону.

Ключові слова: закон, властивості закону, якість закону, зміст закону.